

УДК 811.161.2'374

С.П. ГІРНЯК, доктор філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, 82100
E-mail: s.girnjak10@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-7264-0312>

ВСЕСВІТ І «ПОДАРУНОК ДОЛІ» — У РІДНІМ СЛОВІ

Рецензія на: Галактика Слова. Галині Макарівні Гнатюк.
Інститут української мови НАН України. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020

У грудні 2017 р. в Інституті української мови НАН України відбулася наукова конференція «Теорія і практика української та слов'янської лексикографії: традиції і сьогодення», присвячена 90-річчю від дня народження Галини Макарівни Гнатюк — відомого українського мовознавця, лексиколога та лексикографа, термінолога, ученого секретаря створеної в 1957 р. Словникової комісії АН України під головуванням академіка Й.З. Штокала, лауреата Державної премії СРСР у галузі науки і техніки, доктора філологічних наук, провідного наукового співробітника відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України.

2020 року побачив світ науковий збірник із матеріалами цієї ювілейної конференції. Він має незвичну назву — «Галактика Слова». «Як карта зоряного неба відкриває людині глибини Всесвіту, так і словник подає сконденсоване й відшліфоване знання про мову, історію, культуру народу, про світ природи і людської думки, відкриває читачеві заабетковану Галактику Слова», — так пояснили укладачі свій творчий задум.

Збірник складається з чотирьох взаємопов'язаних розділів, у яких запропоновано дослідження з широкого спектру проблем теорії та практики української, ширше — слов'янської — сучасної та історичної лексикології і лексикографії.

Цитування: Гірняк С.П. Всесвіт і «подарунок Долі» — у ріднім слові (рецензія). *Українська мова*. 2020. № 4 (76). С. 103–107.

Перший розділ «Галина Макарівна Гнатюк у науковій діяльності й у родинному колі» містить ексклюзивні матеріали з архівів родини Гнатюків, а також Інституту української мови НАН України. Вони не тільки становлять наукову й історико-культурну цінність, а також допомагають краще зрозуміти постать науковця, невтомної дослідниці мови та непересічної особистості, яка критично ставиться як до власних наукових розвідок, так і праці колег, прагне вдосконалити створене й окреслити коло подальших лінгвістичних студій.

Статті про Галину Макарівну в родинному колі, у товаристві колег, митців, земляків, архівні матеріали, зокрема спогади, наукові рецензії тощо, історія родини Підоплічків-Середенків-Гнатюків (автори А.Д. Гнатюк, Л.О. Симоненко, Н. Крижанівська, Є.А. Карпіловська) відкривають її як люблячу дружину — берегиню роду, людину шляхетну, працелюбну та високоосвічену.

Наступні три розділи — «Теорія і практика сучасної лексикографії», «Проблеми української історичної лексикографії» і «Засади та методологія укладання словників різних типів», як слушно зазначають редактори збірника, «вмістили наукові розвідки, що висвітлюють широкий спектр проблем сучасного українського й слов'янського словникарства, мовних явищ, які перебувають сьогодні у фокусі уваги мовознавців» (с. 8).

Другий розділ збірника охопив розвідки українських і зарубіжних мовознавців, у яких дослідники висвітлюють сучасне бачення розвитку лексикографії. Так, І.С. Гнатюк (стаття «Українська авторська фразеографія в східнослов'янському контексті») наголошує на опрацюванні теоретичних і практичних засад лексикографічного опису фразеологічного складу української мови. Водночас вона зауважує, що Г.М. Гнатюк у 70-х роках ХХ ст. долучилася до становлення нової галузі українського мовознавства — фразеографії. У сучасність звернений акцент на потребі створювати не тільки діалектні фразеологічні словники, довідники фразеологічних синонімів і фразеологічних антонімів, а й фразеографічні праці, що відбивали б індивідуально-авторське фразеовживання окремого письменника.

У контексті новітніх словників мови фольклору розглядає народно-поетичну лексику Н.О. Данилюк, доводячи необхідність і доцільність використання терміна «фольклоризми» з власне лінгвістичним змістом, аналізуючи особливості відображення лексики народної творчості в словниках сучасної української літературної мови.

Аналітичний огляд книжок «Професор і божевільний», «Значення всього» Саймона Вінчестера та «Слово за словом: таємниці словників» Корі Стемпер, представлений у статті «Про довколанауковий металексикографічний дискурс» С.С. Єрмоленка, пробуджує думку про те, що лексикографічний дискурс має еволюціонувати. Тексти, подібні розглянутим, «є не лише відображенням і свідченням такої оцінки, вони здатні зіграти істотну роль у формуванні філологічної культури і мовної свідомості суспільства взагалі і в усвідомленні тієї винятково важливої ролі, яка належить

у суспільній культурі мові взагалі та її лексикографічній фіксації і репрезентації зокрема» (с. 83).

У розвідці «*Особливості лексикографування прецедентного ономастичного простору поетичної творчості Ліни Костенко*» Ж.В. Колоїз зацентовано на проблемі прецедентних лексикографічних явищ, окреслено принципи прецедентної лексикографії. На матеріалі творчості відомої української поетеси показано аналіз прецедентних феноменів, що «відрізняються продуктивністю, є елементами когнітивної бази української лінгвокультурної спільноти, у стислій формі зберігають інформацію про взірцеві факти й виступають моделлю для їх відтворення» (с. 95).

Не менш цікаві та актуальні міркування В.Б. Задорожного про російські лексеми *кровосмесительство* і *кровосмешение* та їхні українські відповідники *кровозмішання* і *кровозмішення*, [розм.] *кровоблуд*, *кровосуміш*, *кровосумішка*, а також окремі з їхніх спільнокоренових одиниці (стаття «*Слово: лексикографія vs мова*»).

Понад 600 активних лексем побутового вжитку зафіксувала, систематизувала й описала О.А. Остроушко. Дослідження «*Структура і семантика сучасних назв кухонної техніки та приладдя*» побудоване на матеріалах офіційних інтернет-сайтів найбільших в Україні магазинів побутової техніки Comfy, Foxtrot, Eldorado, а також інтернет-магазину Rozetka. Уперше наголошено на потребі кодифікувати новітній матеріал, що перебуває в активному мовному вжитку (ідеться про слова *аерогриль*, *бутербродниця*, *гриль-решітка*, *гуляшниця*, *десертниця*, *диспенсер*, *йогуртниця*, *кавомашина*, *кавоподрібнювач*, *капучинатор*, *кулер*, *локшинорізка*, *маринатор*, *міні-плита*, *мультиварка*, *овочечистка*, *пароварка*, *піца-мейкер*, *рисоварка*, *слайсер*, *спагетниця*, *термобокс*, *термокухоль*, *термопот френч-прес* тощо).

У розвідці «*Великий електронний словник української мови (ВЕСУМ) як засіб NLP для української мови*» В.Ф. Старка та А. Рисіна схарактеризовано новий прагматичний підхід до словникового матеріалу. Водночас автори намагалися окреслити особливості аналізованого словника, з'ясувати, чим він відрізняється від інших подібних ресурсів. ВЕСУМ, переконані дослідники, це «фундамент, на якому можна будувати засоби лінгвістичного аналізу текстів українською мовою» (с. 139). У період комп'ютеризації системи освіти в Україні, саме цим ресурсом зможуть скористатися передусім учні та студенти для різних потреб: перевіряння орфографії, граматики й стилю, побудови векторів слів, реалізації повнотекстового пошуку (українська Вікіпедія та інші платформи) тощо.

До третього розділу збірника «*Проблеми української історичної лексикографії*» ввійшли статті науковців із Києва (А.В. Гончаренко, І.С. Чибор), Ужгорода (Н.Ф. Венжинович), Львова (О.Б. Варфоломєєва, О.М. Гайда, Г.М. Дидик-Меуш, О.З. Слободзяник, І.В. Черевко, Т.О. Ястремська) та Дрогобича (В.В. Котович). У дослідженнях схарактеризовано історичний матеріал, відображений в українській лексикографії XIV—XV ст.; окреслено перспективи розвитку комбінаторної лексикографії, зокрема розроблення

новітнього проекту «Комбінаторний словник української мови XVI—XVIII ст.»; проаналізовано історію створення ономастичного словника «Походження назв населених пунктів Тернопільщини», яку започаткував Д.Г. Бучко тощо.

Теоретичні та практичні засади укладання словників різних типів — предмет четвертого розділу збірника, авторами якого стали київські, львівські та харківські мовознавці. Знаково, що серед авторів і колеги з рідного для Галини Макарівни Гнатюк відділу лексикології, лексикографії (з 2017 р. — відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики) Інституту української мови НАН України, а саме: Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк, В.І. Критської, О.М. Тищенко, Т.В. Цимбалюк-Скопненко.

У статті «Словотвірна компонента у метамові тлумачних словників» Є.А. Карпіловська аналізує тривалу традицію застосування гніздового принципу в лексикографії, а також характеризує різні способи позначення словотвірних зв'язків між реєстровими одиницями, що містяться як у самих реєстрах словників, так і в їхній пояснювальній частині. Перспективи розвитку української лексикографії авторка пов'язує з комплексними — тлумачно-словотвірними та тлумачно-морфемними словниками. Їхня поява сприяла б вивченню не тільки способів номінації в українській мові та словотвірної категоризації лексики, а й «розвитку метамови нових тлумачних словників, передусім зорієнтованих на комп'ютерне середовище функціонування» (с. 257).

Низку розвідок третього розділу присвячено дієприкметникові — у лексикографії (Л.П. Кислюк, І.А. Самойлова, М.О. Шведова), у граматичній структурі української мови (І.А. Ярошевич). І це не випадково, адже Галина Макарівна Гнатюк багато років приділяла увагу теоретичним і практичним аспектам функціонування українського дієприкметника. Авторки статей зауважили, що в сучасних термінологічних словниках активними дієприкметниками фахівці не зловживають, оскільки в науковому стилі рекомендовано шукати точні терміни й уникати вживання активних дієприкметників; що словотвірна норма витісняє активні дієприкметники зі словників і літературної мови, а натомість пропонує використовувати віддієслівні іменники та прикметники; що в художньому та науковому стилях по-різному виявляється функціональне навантаження дієприкметника.

Як відомо, за часів радянської мовної політики оминали проблему формування української літературної мови в другій половині XIX — на початку XX ст. у двох різновидах — західно- й східноукраїнському. Мовний матеріал та висновки в статті Л.М. Підкуймухи «Актуалізація лексики західноукраїнського варіанта літературної мови в текстах сучасних українських письменників» засвідчують специфіку живої практики Львова, зокрема відбитої в текстах письменників літературного угруповання «12» («Дванадцятка»), у період між Першою і Другою світовими війнами. Сучасний зріз доповнили прозові тексти Юрія Андруховича та Юрія Вин-

ничука, оскільки події в їхніх творах часто відбуваються у Львові або його передмісті, а також мова творів С. Андрухович, Любка Дереша, Г. Вдовиченко, Ю. Покальчука, Н. Сняданко. Дослідниця слушно зауважує: «демократизація мовних норм сприяє поверненню до активного вжитку тієї лексики, яка функціонувала в мовленні львів'ян за міжвоєнної доби та яку було усунено із загальнонародного словника внаслідок репресивної радянської мовно-культурної політики» (с. 305).

Цінними для лексикографів будуть рекомендації Є.О. Редька щодо укладання словників неологізмів (стаття «*Із неографічної робітні (деякі нотатки про словники інновацій)*»). Для історичної лексикографії важливі спостереження О.М. Тищенко, узагальнені в праці «*Джерельна основа словникових матеріалів О.Я. Кониського: за рукописними додатками до «Опыта русско-украинского словаря» М.М. Левченка*». Дослідниця представила огляд методологічних засад укладання досі мало відомих словників.

Отже, новий збірник із серії «Не все спливає рікою часу» охопив актуальні дослідження в галузі сучасної та діахронної лексикографії, лексикології та граматики української літературної мови. Участь зарубіжних лінгвістів засвідчує стале зацікавлення питаннями теорії та практики словникарської справи. Поєднання аспекту «особистість в історії науки» (це додаткові матеріали спогадів, з архівів родини) та «розвиток наукової проблематики, над якою працював дослідник», зумовила не лише особливу композицію збірника, а й створило відчуття ретро- й перспективності, адже кожен у свій час лише долучається до розв'язання тих чи тих проблем, наступники ж підхоплюють і розвивають вічні мовознавчі теми. Тому матеріали видання будуть цікавими не тільки науковцям і викладачам-філологам, а й студентам філологічних спеціальностей, історикам науки.

Рецензію отримано 09.09.2020

Svitlana Hirniak, Doctor of Philology, Associate Professor of the Department of Philological Sciences and Methods of Teaching in Elementary School, Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko
24 Ivan Franko St., Drohobych 82100, Ukraine
E-mail: s.girnjak10@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-7264-0312>

THE UNIVERSE AND «A GIFT OF DESTINY» — IN THE NATIVE WORD

Review of: *The Galaxy of Word*. To Halyna Makarivna Hnatiuk. (2020).

The Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine.
Kyiv (in Ukr.)